

De strafbaarstelling van mensensmokkel: Belgisch en Europees wettelijk kader

Benoit Dhondt, Antigone Advocaten

1. Een ruimte van vrijheid, veiligheid en recht

De ambigue gevolgen van de strijd tegen mensensmokkel versus het asiel- en migratiebeleid zijn terug te traceren tot het Europese niveau. Al van in het prille begin hinkt het Europese asiel en migratiebeleid op twee benen. Enerzijds wilt men er alles aan doen het onmogelijk te maken clandestien de grens te overschrijden, anderzijds beoogt men een ruimte van bescherming en veiligheid die je evenwel pas kan claimen eens je clandestien de grens hebt overschreden.

Bescherming van de migrant en criminalisering van migratie zijn twee benen die elkaar continu onderuit proberen te trappen en het conflict tussen beiden zit in het DNA van het Europese migratiebeleid. Het zorgt ervoor dat een consequent beleid onmogelijk is.

De blauwdruk voor de Europese Unie zoals we die vandaag kennen op vlak van migratie werd getekend door de Europese Raad in Tampere op 15 en 16 oktober 1999. Het ging om een speciale bijeenkomst over de totstandbrenging van een ruimte van vrijheid, veiligheid en rechtvaardigheid in de Europese Unie. De basispunten betroffen een gemeenschappelijk asiel- en migratiebeleid, een Europese rechtsruimte, bestrijding van criminaliteit in de Unie, en een krachtdadiger extern optreden.

Ondertussen herinnert de Unie zichzelf in het Verdrag betreffende de Europese Unie en in de richtlijnen rond asiel en migratie er consequent aan dat de Unie haar burgers een ruimte van vrijheid, veiligheid en recht biedt, zonder binnengrenzen, waarin het vrije verkeer van personen gewaarborgd is in combinatie met passende maatregelen met betrekking tot controles aan de buitengrenzen, asiel, immigratie, en voorkoming en bestrijding van criminaliteit.

De Unie heeft zich daar, op dat moment in Tampere, ontvouwd als een bel, dat wil zeggen een systeem met een eigen binnenruimte, een interne balans waarvan de binnendruk en buitendruk verschillen, met buitengrenzen, een olieachtig vlies dat net zo min tot de binnenwereld van die bel behoort als tot de buitenwereld. Wil de binnenruimte blijven voortbestaan, dan mag het membraan vooral niet doorprikt worden

Wat zich binnen die ruimte bevindt is van een gans andere orde dan wat zich buiten die ruimte bevindt. De waarden van de Unie binnen de bel, vrijheid, veiligheid en rechtvaardigheid, kunnen er dan ook wel eens volledig anders uit zien als deze buiten de bel in praktijk worden gebracht.

Binnen de Unie kan elkeen een verzoek tot internationale bescherming indienen, en zelfs zij die niet in aanmerking komen kunnen rekenen op terugkeerprocedures die in overeenstemming moeten zijn met alle geldende mensenrechtenverdragen. Maar een ruimte van voorspoed en vrede heeft zijn prijs. Er werd in Tampere weliswaar verwezen naar Europese tradities die niet toelaten vrijheid te ontzeggen aan hen die, door omstandigheden gedwongen, op legitieme gronden toegang tot ons grondgebied trachten te krijgen, maar het gemeenschappelijk asiel- en immigratiebeleid wordt er in één adem ook gekoppeld aan de consequente controle aan de buitengrenzen om illegale immigratie een halt toe te roepen en degenen die deze immigratie organiseren te bestrijden.

Europa doet dit laatste op twee manieren. Enerzijds worden de grenzen geëxternaliseerd en permanent bewaakt, anderzijds wordt er erg hard ingezet op de criminalisering van grensoverschrijding en clandestien verblijf.

2. Buffergebieden

Op het grondgebied val je binnen de rechtsmacht van de Staat, wat wilt zeggen dat die Staat verantwoordelijk mogelijkheden tot bescherming te openen. Al sinds de jaren '90 is Europa dan ook al bezig met het aanleggen van een buffergebied om het precaire membraan dat haar omhult te beschermen. Er is een wirwar van schemerzones ontstaan, waardoor je net niet binnen de rechtsmacht valt, en vazallenstaten die je in opdracht van Europa op afstand houden. Dat is de zogenaamde externalisering van het Europese migratiebeleid. De buffer begint al aan op je eigen grondgebied bij de visumplicht, aan de check-in in de luchthaven en eindigt in allerlaatste instantie in de transitzone. De private vervoersmaatschappij controleert voor je goed en wel vertrokken bent of je wel aan de voorwaarden voldoet tot binnenkomst in plaats van de Staat, of je wordt ter plekke gehouden zodat je zelfs niet kan vertrekken. Zo financiert en ondersteunt Europa de Libische kustwacht, schakelt ze Frontex in voor ondersteuning in Hongarije, en voorziet ze het Soedanese en Eritrese regime van financiële ondersteuning om mensen daar te houden.

In Tampere werd weliswaar melding gemaakt van legale toegangswegen, voor mensen die nood hebben aan bescherming blijft dit een illusie die ze zich niet kunnen veroorloven. Volgens cijfers van UNHCR zijn in 2018 zijn nog geen 5 procent van de meest kwetsbaren hervestigd (55.000 op 1,2 miljoen) en hoewel tal van richtlijnen illegale migratie hebben doen bestrijden en een functionerend asielsysteem hebben uitgewerkt, is er niets voorzien voor legale migratie. Er zijn zo goed als geen bruggen van buiten de bel die leiden naar de ruimte van vrede, veiligheid en recht.

Ook binnen de bel is men niet vrij om te gaan en staan waar men wil. Naar aanleiding van de zogenaamde vluchtelingencrisis in 2015 hebben alsmaar meer lidstaten grenscontroles ingevoerd, en werden er barrières opgeworpen om nog binnen Europa te migreren. Tussen Griekenland en Macedonië werd een hek opgericht dat mensen opsluit in Griekenland, in Hongarije werden hekkens opgericht op de binnengrenzen, maar ook tussen Frankrijk en het Verenigd

Koninkrijk en tussen Oostenrijke en Slovenië werden hekkens opgericht. Het blijft niet bij materiële hindernissen. In Hongarije en Bulgarije worden minderjarige migranten vastgehouden zonder de mogelijkheid een asielaanvraag in te dienen, zijn er meldingen van buitensporig politiegeweld en honden die op mensen worden losgelaten. In Kroatië worden vluchtelingen vandaag hardhandig de grens overgedreven, en ook uit Noord-Frankrijk en het Maximilaaanpark kwamen erg zorgwekkend berichten van politiegeweld.

3. Clandestiene migratie en smokkel

De Europese Raad was in Tampere vastbesloten om de illegale immigratie bij de bron aan te pakken, meer bepaald door de strijd aan te binden met diegenen die zich met mensenhandel en economische uitbuiting van migranten bezighouden.

Door een geharmoniseerd visumbeleid, dat wordt afgedwongen door vervoers- en luchtvaartmaatschappijen, en de biometristisch technologieën die hier aan werden gekoppeld, is het effectief bijzonder moeilijk geworden Europa nog binnen te komen. Thomas Spijkerboer wijst erop dat het resultaat hiervan was dat clandestiene migratie zich van reguliere transportmiddelen als vliegtuigen en ferry's, heeft verplaatst naar smokkelnetwerken per boot en vrachtvervoer. De Europese repressie ten opzichte van die smokkelnetwerken heeft van mensensmokkel een aparte, en bijzonder lucratieve markt gemaakt. Het risico om gearresteerd te worden is te groot geworden, waardoor diegenen die de winsten opstrijken er zelf fysiek zo ver mogelijk van willen wegblijven, wat, niet zonder ironie, de Europese externalisering van grensbewaking weerspiegelt.

Het risico is groter, de prijzen dus hoger en de winstmarges ook. Het resultaat is meer smokkelnetwerken, en de hogere prijzen stellen migranten bloot aan meer uitbuiting om de betaling te kunnen voorzien, en hogere risico's.

Migrantten lopen zo verschillende risico's. Ze lopen het risico in hun herkomstland dat hen heeft aangespoord te vertrekken, of dit nu vervolging in de zin van de Conventie van Geneve, oorlog, criminaliteit of ontbering is. Ze lopen het risico door de overheden van de transitlanden en ontvangstlanden mishandeld te worden, van vrijheid beroofd te worden, en teruggestuurd te worden naar gebieden waar hun leven in gevaar is. Ze lopen het risico slachtoffer te worden van geweld en uitbuiting zonder zich te durven wenden tot de voormelde overheden. En ze lopen het risico uitgebuit en onmenselijk behandeld te worden door smokkelaars.

Het wettelijke kader richt zich uitsluitend op dit laatste risico.

4. Het wettelijk kader:

- 4.1. Aanvullend protocol tegen de smokkel van migranten over land, over de zee en in de lucht, Verdrag van de Verenigde Naties tegen transnationale georganiseerde misdaad, opgesteld in New York op 15 november 2000

Het aanvullend protocol is relatief duidelijk. De intentie is om migranten effectief te beschermen, en hen te vrijwaren van vervolging, en enkel daden te bestraffen die gericht zijn op winst.

In de preambule wordt verwezen naar de nood migranten op menselijke wijze te behandelen en hun rechten ten volle te moeten beschermen. Er wordt zowel gewezen op een bezorgdheid omtrent de schade die door smokkel aan de staten wordt berokkend als het gegeven dat die smokkel het leven of veiligheid van migranten in gevaar kan brengen. De doelstelling van het protocol is volgens artikel 2 om smokkel te voorkomen en te bestrijden, samenwerking tussen Staten te bevorderen, en de rechten van betrokken migranten ten volle te respecteren.

Artikel 3 definieert smokkel van migranten als het gegeven de illegale toegang te regelen tot een Staat met de bedoeling rechtstreeks of onrechtstreeks een vermogensvoordeel of een ander materieel voordeel te verwerven.

Artikel 6 vereist dat de ondertekenaars de volgende daden smokkel en documentaire fraude strafbaar stelt; in zoverre dit opzettelijk werd gepleegd met het doel rechtstreeks of onrechtstreeks een vermogensvoordeel of een ander materieel voordeel te verwerven. Ook de poging een dergelijk feit te plegen, of medeplichtigheid moet bestraf worden. Indien de feiten iemands leven of veiligheid in gevaar brengen, een onmenselijke behandeling of uitbuiting inhouden, dan moet dit gelden als verzwarende omstandigheden.

Migrant die slachtoffer zijn van deze feiten worden door artikel 5 beschermd tegen vervolging.

Artikel 11 vereist verder sterkere grenscontroles om smokkel te voorkomen en legt aan commerciële vervoerders de plicht op reis- en toegangsdocumenten van passagiers te controleren.

Artikel 16 verplicht Staten dan nog om de rechten van migranten te vrijwaren, maar ook om migranten zelf te beschermen tegen iedere vorm van geweld die hen kan worden toegebracht, zowel door personen als door groepen, wegens het gegeven dat zij het slachtoffer zijn geweest van daden bedoeld in artikel 6 van het Protocol. Verdere moet elke Verdragsstaat passende bijstand verlenen aan de migranten wier leven of veiligheid in gevaar is gebracht wegens het gegeven dat zij het slachtoffer zijn geweest van dergelijke daden.

Artikel 19 stelt dan nog dat niets in het Protocol afbreuk doet aan de rechten, verplichtingen en verantwoordelijkheid van de Staten onder de rechten van de mens en in het bijzonder de Conventie van Genève en het verbod op non-refoulement.

4.2. Europese regelgeving

De Europese regelgeving is eigenlijk een stuk restrictiever dan het aanvullend protocol.

In de considerans van richtlijn 2002/90/EG van de Raad van 28 november 2002 tot omschrijving van hulpverlening bij illegale binnenkomst, illegale doortocht en illegaal verblijf wordt herhaald dat het instrument ten dienste staat van de

ruimte van veiligheid, vrijheid en rechtvaardigheid en dat de geleidelijke totstandbrenging hiervan onder andere de bestrijding van illegale immigratie impliceert, en om die redenen moeten maatregelen worden genomen tegen het verlenen van hulp bij illegale immigratie, zowel in verband met illegale grensoverschrijding in enge zin als met het bevoorraden van netwerken waarin mensen worden uitgebuit.

Van elke lidstaat wordt verwacht passende sancties te nemen tegen elkeen die een derdelander opzettelijk helpt om het grondgebied van een lidstaat binnen te komen of zich daarover te verplaatsen in strijd is met de wetgeving van die staat. Elke lidstaat kan kiezen om geen sancties op te leggen indien het doel van de gedraging humanitaire bijstand was (art. 1, lid 1 a) en lid 2 van de Richtlijn)

Van elke lidstaat wordt verwacht passende sancties te nemen tegen elkeen die een derderlander, uit winstbejag opzettelijk behulpzaam is bij het verblijven op het grondgebied van een lidstaat in strijd met de wetgeving van die staat (art. 1, lid 1, b) van de Richtlijn).

Dus voor illegale binnenkomst of transit wordt er geen winstbejag vereist en is er de mogelijkheid in een humanitaire uitzondering te voorzien. Voor illegaal verblijf wordt een opzet van winstbejag vereist. Ook uitlokking, deelneming en poging moeten bestraft worden (artikel 2 van de Richtlijn).

In het met de richtlijn gepaard gaande Kaderbesluit van de Raad van 28 november 2002 tot versterking van het strafrechtelijk kader voor de bestrijding van hulpverlening bij illegale binnenkomst, illegale doortocht en illegaal verblijf, wordt in artikel 6 gesteld dat het kaderbesluit van toepassing is onverminderd het internationaal vluchtelingenrecht en de mensenrechten.

Dan is er nog richtlijn 2004/81/EG van de Raad van 29 april 2004 betreffende de verblijfstitel die in ruil voor samenwerking met de bevoegde autoriteiten wordt afgegeven aan onderdanen van derde landen die het slachtoffer zijn van mensenhandel of hulp hebben gekregen bij illegale immigratie. De verblijfstitel is voor mensen die hulp gekregen hebben bij illegale immigratie facultatief. Staten zijn niet verplicht die in te voeren.

4.3. Belgisch recht

In de Belgische wetgeving werd het kader van de Richtlijn, vermoedelijk vanwege het raamwerk dat reeds in 1995 werd ingevoerd, op onvolledige wijze omgezet.

Artikel 77 van de Vreemdelingenwet voorziet dat hij die wetens en willens een derdelander helpt (of poogt te helpen) het grondgebied van een lidstaat Unie of bij het Schengenakkoord, binnen te komen, erdoor te reizen, of er te verblijven in strijd met de wetgeving van die Staat, of de handelingen hiertoe voorbereid, vergemakkelijkt, of voltooid heeft, wordt gestraft met gevangenisstraf van acht dagen tot een jaar en met geldboete van 1700 EUR tot 6000 EUR, of met een van die straffen alleen. Dit is niet van toepassing indien de hulp voornamelijk om humanitaire redenen verleend wordt.

Artikel 77bis definieert het misdrijf mensensmokkel als het ertoe bijdragen, op welke manier ook, rechtstreeks of via een tussenpersoon, dat derdelander het grondgebied van een lidstaat de Unie of Schengenzone, binnenkomt, erdoor reist of aldaar verblijft, in strijd met de wetgeving van die Staat, met het oog op het direct of indirect verkrijgen van een vermogensvoordeel.

Dit wordt bestraft met een gevangenisstraf van een jaar tot vijf jaar en met geldboete van 500 EUR tot 50.000 EUR. Pogingen worden eveneens bestraft met een celstraf van 1 tot 3 jaar en met een geldboete van 100 EUR tot 10.000 EUR. De boete wordt zo veel keer toegepast als er slachtoffers zijn.

Het valt op dat de tweedeling in de richtlijn, tussen faciliteren binnenkomst en facilitering verblijf, niet werd overgenomen, en dat de richtlijn enkel voor wat betreft faciliteren verblijf winstbejag vereist. Voor het faciliteren van toegang of transit vereist de richtlijn geen winstbejag, maar voorziet deze wel in de facultatieve uitzondering.

Artikel 77ter van de Vreemdelingenwet voorziet dan nog in zwaardere straffen indien de dader gezag uitoefende over het slachtoffer, of misbruik maakt van zijn gezag of functies, en indien het door een openbaar officier of ambtenaar, drager of agent van de openbare macht in functie gebeurt.

Artikel 77quater Vw. voorziet in bestraffing met opsluiting van 10 tot 15 jaar en met een geldboete van 1000 tot 100.000 EUR indien de feiten gepleegd zijn ten opzichte van een minderjarige, of door misbruik te maken van de kwetsbare toestand waarin een persoon verkeert ten gevolge van zijn onwettige of precaire administratieve toestand, zijn precaire sociale toestand, zijn leeftijd, zwangerschap, een ziekte dan wel een lichamelijk of een geestelijk gebrek of onvolwaardigheid, zodanig dat de betrokken persoon in feite geen andere echte en aanvaardbare keuze heeft dan zich te laten misbruiken; en indien het is gepleegd door direct of indirect gebruik te maken van listige kunstgrepen, geweld, bedreigingen of enige vorm van dwang; of door ontvoering, machtsmisbruik of bedrog; ingeval het is gepleegd door het aanbieden of aanvaarden van betalingen of om het even welke voordelen om de toestemming te verkrijgen van een persoon die gezag heeft over het slachtoffer; ingeval het leven van het slachtoffer opzettelijk of door grove nalatigheid in gevaar is gebracht; ingeval het misdrijf een ongeneeslijk lijkende ziekte, hetzij een ongeschiktheid tot het verrichten van persoonlijke arbeid van meer dan vier maanden, hetzij het volledig verlies van een orgaan of van het gebruik van een orgaan, hetzij een zware verminking heeft veroorzaakt; in geval van de betrokken activiteit een gewoonte wordt gemaakt; ingeval het een daad van deelneming aan de hoofd- of bijkomende bedrijvigheid van een vereniging betreft, ongeacht of de schuldige de hoedanigheid van leidend persoon heeft of niet.

Artikel 77quinquies voorziet in bestraffing van 15 tot 20 jaar en een geldboete van 1000 tot 150.000 EUR ingeval het misdrijf de dood van het slachtoffer heeft veroorzaakt zonder het oogmerk te doden of ingeval het een daad van deelneming aan de hoofd- of bijkomende bedrijvigheid van een criminele

organisatie betreft, ongeacht of de schuldige de hoedanigheid van leidend persoon heeft of niet.

Op grond van artikel 61/2 en verder van de Vreemdelingenwet kunnen slachtoffers smokkel een verblijfsprocedure starten, maar enkel indien er verzwarende omstandigheden in de zin van artikel 77quater, 1° tot 5° voorhanden zijn en voor wat betreft de minderjarige, enkel indien deze niet-begeleid is.

De personen in kwestie moeten dan bijgestaan worden door een van de gespecialiseerde onthaalcentra: Payoke, Pagasa of Surya, die de facto een eerste selectie maken in wie ze effectief bijstand bieden. In een eerste fase van 45 dagen kan het slachtoffer zich bezinnen of hij klacht wil indienen of niet, zonder gevaar te lopen verwijderd te worden. Indien het slachtoffer effectief klacht indient kan het gespecialiseerd onthaalcentrum aan de minister of zijn gemachtigde vragen om hem in het bezit te stellen van het tijdelijke verblijfsdocument

Ingeval van een positief advies van het parket die bevestigt dat het onderzoek loopt en het slachtoffer meewerkt wordt een verblijfsrecht van zes maanden toegekend. Als het gerecht beslist de procedure te beëindigen of indien de persoon niet meewerkt kan het verblijf beëindigd worden. Ook als de klacht frauduleus of ongegrond is. Als slachtoffer kan je tot een verblijf van onbepaalde duur gemachtigd worden indien je klacht of verklaring heeft geleid tot een veroordeling, of indien het parket in zijn vorderingen de tenlastelegging van mensenhandel of mensensmokkel onder de verzwarende omstandigheid voorzien in artikel 77quater heeft weerhouden.

De toepassing van artikel 61/2 en verder hangt dus niet af van wie het slachtoffer is, maar van de medewerking aan het onderzoek en de beslissingen van het gerecht. Volgens sommigen leidt dit ertoe dat de procedure eerder bijdraagt aan restrictieve migratiepolitiek dan aan de bescherming van slachtoffers. Het komt neer op een onderhandelingsmodel. Je kan enkel op bescherming hopen als je de Staat geeft wat deze wil.

5. Bespreking

Al bij al is het een vaag kader. De vraag blijft wat kan gelden als humanitaire redenen en wat allemaal een indirect of direct vermogensvoordeel kan uitmaken.

In Frankrijk poogt men bijvoorbeeld heel hard een onderscheid te maken tussen humanitaire bijstand, die caritatief en niet georganiseerd zou zijn, en militant activisme. In het Belgische kader omvatten humanitaire redenen elke reden die niet economisch of niet crimineel. Het is dan aan het parket om aan te tonen dat deze voorhanden zouden zijn.

Er zit evenwel nog steeds speling op wat wel en niet als humanitair kan beschouwd worden. Zo zou gedetailleerde hulp bij het wegwijzen in de haven, en bijvoorbeeld het verschaffen van grondplannen, niet kunnen beschouwd worden als humanitaire hulp. Die vaagheid brengt een *chilling effect*

met zich mee, en kan een intimiderend effect hebben naar toe burgers toe die willen helpen.

Experts hebben er op gewezen dat als een direct of indirect vermogensvoordeel te breed wordt ingevuld, en los komt te staan van misbruik van kwetsbaarheid, het risico bestaat dat de verhuur van een appartement al als dusdanig kan gekwalificeerd worden, wat in verschillende lidstaten het geval reeds is. In plaats van slachtoffers te beschermen ligt de focus dan op het beschermen van de nationale grenzen. Een gewone vergoeding voor een dienst of een product volstaat dus eigenlijk niet, het zou moeten gaan op een voordeel bovenop die vergoeding.

Maar het blijft giswerk en veel hangt af van de interpretatie van de rechtbank. Meewerken aan smokkel om zo zelf een plaats te 'verdienen' op een transport kan bijvoorbeeld volgens de Brusselse rechtbank ook als een indirect vermogensvoordeel gezien worden. De vraag is dan ook in hoeverre een directe lijn met het concept van winstbejag zoals vereist door de richtlijn.

En wat met personen die zelf humanitaire motieven hebben en geen enkel vermogensvoordeel beogen, maar gelinkt kunnen worden aan een hoofddader die wel een direct of indirect vermogensvoordeel beoogt? Wat als iemand bijvoorbeeld materiaal geeft aan een migrant waarmee hij in contact kan komen met een smokkelaar? Het is nog onduidelijk welke kant dit opgaat, maar de interpretatie van Advocaat-generaal Y. Bot bij het Hof van Justitie is dat er een bijzondere opzet vereist: *"de wetgever met artikel 1, lid 1, onder a), van richtlijn 2002/90 niet diegene heeft willen veroordelen die het risico neemt dat hij een illegale persoon helpt om het grondgebied binnen te komen (voorwaardelijke opzet), maar juist diegene die het criminele voornemen heeft om precies die handeling te verrichten die bij wet verboden is (specifieke opzet)."* (Conclusie Advocaat-Generaal Y. Bot, 6 september 2018, C-412/17 en C-474/17)

Als we het groter kader bekijken zitten we dan in een ietwat groteske situatie waarin Staten hun grenzen en de controles erop externaliseren aan privé-ondernemingen, derde landen, hun kustwacht en grenswachten, en zelf geen juridische verantwoordelijkheid nemen voor wat mensen in naam van Europa en met geld van Europa wordt aangedaan, terwijl de Europese burger net een verpletterende verantwoordelijkheid krijgt toegedicht voor zaken waar hij slechts zijdelings via tussenpersonen mee te maken heeft.

Toegang tot basisgoederen en diensten voor mensen in onwettig verblijf worden ernstig bemoeilijkt. Ze worden opgesloten in een parallel universum dat een negatief van het onze is en er toch mee samenvalt. Regelgeving die mensen doet aarzelen humanitaire bijstand te bieden, iemand in huis te nemen, regelgeving die verhuurders doet twijfelen te verhuren aan mensen in onwettig verblijf, regelgeving die artsen doet twijfelen om iemand wel in aanmerking komt voor dringende medische hulp, regelgeving die onderwijs onmogelijk maakt voor mensen in onwettig verblijf en regelgeving die juridische bijstand bemoeilijkt, is regelgeving die zijn doel voorbij schiet.

We blijven terugkomen op het Europese migratiebeleid, en de twee benen die elkaar continu onderuit halen: bescherming en bestrijding van binnenkomst.

Er is een continue spanning ingebouwd. De Staat lost die dualiteit niet op en neemt die ook niet op zich. Integendeel ze diept die uit door wetgeving waarvan de doelstellingen elkaar blijven tegenspreken. De onmogelijke keuze van de Unie wordt zo uitbesteed, afgedragen aan de burger, die eveneens niet kan kiezen en die dualiteit ten volle op zijn schouders torst.

Bibliografie:

Delgrange P. en Stein O., « L'incrimination du trafic des êtres humains et de l'aide à l'entrée et au séjour : protection des victimes ou lutte contre l'immigration irrégulière? Le point sur le cadre légal », *Revue du droit des étrangers*, 2018, n° 200 (te verschijnen)

Claisse S. en Jamart J-S, « La lutte contre l'immigration irrégulière au sein de l'Union européenne : enjeux et perspectives de l'harmonisation pénale », *Revue de droit pénal et de criminologie*, Vol. 82, n°1, 2002.

Beernaert M-A en Lecocq P., « La loi du 10 août 2005 modifiant diverses dispositions en vue de renforcer la lutte contre la traite et le trafic des êtres humains et contre les pratiques des marchands de sommeil », *Revue de droit pénal*, 2006.

Watson, S., "The Criminalization of Human and Humanitarian Smuggling." *Migration, Mobility, & Displacement*, 2015, 1 (1): 39-53.

Fundamental Rights Agency, "Criminalisation of migrants in an irregular situation and of persons engaging with them", maart 2014, op <https://fra.europa.eu/en/publication/2014/criminalisation-migrants-irregular-situation-and-persons-engaging-them>

Spijkerboer T., "High risk, high return: how Europe's policies play into the hands of people-smugglers", *The Guardian*, 20 juni 2018